

УДК 94(477.82+438.41)«1921/1939»

Волонтир О. О.,
аспірантка, Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
olena_0207@ukr.net

**ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ОСВІТИ
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН НА ТЕРИТОРІЇ
ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА
В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920–Х РР.**

Розглядається питання організації освітнього процесу національних меншин на території Волинського воєводства в період «національної демократії» Другої Речі Посполитої. Розкрито питання освітньої політики уряду «ендеків» та сутність освітніх законів С. Грабського 1924 р. Автором проілюстровано перебіг шкільного плебісциту та подальша доля двомовних – «утраквістичних шкіл» та їх вплив на розвиток освіти національних меншин. У статті відображаються основні тенденції розвитку національної освіти найбільших меншин Волинського воєводства, а саме – українців, євреїв, росіян, німців та чехів. Висвітлено головний зміст освітньої політики польського уряду на території Волинського воєводства на початку 1920-х рр. Автором подано дослідження провісних тенденцій розвитку та функціонування навчальних закладів, де у той час здобували спеціальну освіту діти національних меншин. З'ясовано місце сфери освіти у системі реалізації державної політики Польської держави в першій половині 1920-х рр.

Ключові слова: освіта, закон, Друга Річ Посполита, Волинське воєводство, національні меншини, шкільництво.

Євроінтеграційний поступ України актуалізує питання реформування державної освіти за світовими стандартами, що є одним з найголовніших завдань національного розвитку. Ефективне розв'язання численних проблем системного характеру, що накопичилися у цьому секторі впродовж усього періоду існування незалежної України, потребує вивчення досвіду освітньої політики європейських держав, зокрема в царині освіти національних меншин. У цьому контексті значний інтерес становить Польща. Зокрема, у Другій Речі Посполитій на території Волинського воєводства проживала велика українська, німецька, російська та чеська меншини. З огляду на той факт, що Україна, як і Польща, є багатонаціональною державою, вивчення проблеми освіти національних меншин є актуальним та становить значний практичний інтерес.

Особливості впровадження національної політики Другої Речі Посполитої в галузі шкільництва у східних воєводствах Польщі досліджували А. Венгер та О. Цимбалюк. Етнічний компонент шкільної освіти Західної України в міжвоєнний період проаналізував В. Гулай, який простежив характер і форми міжетнічної комунікативної взаємодії української, польської, єврейської та чеської спільнот в питаннях доступу до освітнього ресурсу. Важливими для розуміння специфіки польської освітньої політики на Волині в 1921–1939 рр. є публікації В. Панасюка, в яких розвиваються аспекти шкільної освіти національних меншин та діяльності утраквістичних шкіл. Попри наявність значного наукового доробку у цій царині наслідки політики уряду «ендеків» для розвитку освіти національних меншин на теренах Волинського воєводства вивчено недостатньо. Тож заповнення існуючої наукової прогалини є метою даної наукової статті.

Питання освіти та культури національних меншин зайняло вагомe місце у внутрішній політиці Другої Речі Посполитої, зокрема в діяльності уряду «ендеків», який з грудня 1923 р. очолював В. Грабський [18, с. 573]. Для реалізації положень своїх державницьких переконань (зокрема курсу на створення мононаціональної держави)

урядом була створена комісія експертів, яка увійшла в історію під назвою «Комісія чотирьох». Її учасниками стали представники політичних сил як лівої, так і правої орієнтації. Ідеї правої крила відстоював брат прем'єра, Міністр віросповідань і освіти С. Грабський. Підготовка низки законодавчих актів повинна була стати основою для проведення широкомасштабної асиміляційної політики серед національних меншин на приєднаних територіях і сприяти процесу колонізації місцевого населення багатонаціональної Другої Речі Посполитої. Це безпосередньо стосувалося і галузі освіти, яка була обрана одним з інструментів реалізації цієї політики.

Найважливішим кроком на шляху колонізації освіти стало ухвалення 31 липня 1924 р. закону «Про деякі положення організації шкільництва» [12], дія якого розповсюджувалась на територію чотирьох воєводств: Львівського, Станіславського, Тернопільського і Волинського.

Відповідно до цього документу, польська мова «визнавалася єдиною, обов'язковою для всіх державних органів та установ самоврядування» [12]. В подальшому на його основі мав відбуватися процес повної колонізації шкіл, а також паралельна ліквідація «української проблеми» впродовж 25 років на території всієї Польської держави. Основним типом державної школи у Другій Речі Посполитій проголошувалась двомовна або утраквістична школа [12]. Закон також передбачав проведення шкільних плебісцитів, під час яких батьки дітей шкільного віку шляхом подання відповідних декларацій обирали школу, в якій вони хотіли навчати своїх дітей. Процедура проведення плебісцитів мала відбуватися щорічно, проте, досить часто після набуття статусу утраквістичної школи проведення плебісцитів припинялось або вони проводились дуже рідко.

Перший плебісцит, який відбувся у 1925 р., закінчився поразкою українського національного шкільництва. Його аналіз демонструє механізм витіснення українських шкіл з системи початкової освіти в Другій Речі Посполитій.

Так, за положенням вищезгаданого закону, навчання у школі з українською мовою відбувалося з урахуванням кількох умов. Перш за все, кількість українського населення на опитаній території повинна була становити від 25% усіх мешканців регіону. По-друге, батьки не менше як 40 учнів мали подати відповідні прохання щодо мови навчання до шкільної адміністрації [12]. У випадку ж, коли батьки 20 учнів бажали навчати дітей польською мовою, такій школі відразу надавали статус двомовної або ж утраквістичної. Таким чином, один польський голос фактично прирівнювався до двох українських. У всіх інших випадках школа перетворювалася на польську [16, с. 24]. З допомогою цього механізму з системи початкової школи витіснялись не лише українські, а й інші національні школи.

Організація навчального процесу у двомовних школах була підпорядкована швидким темпам колонізації молоді. Перед утраквістичними навчальними закладами ставилися два головних завдання: сформулювати вірнопідданий світогляд у підростаючого покоління та дати йому ґрунтовні знання польської мови. Тому у двомовних школах обов'язковими навчальними предметами були польська мова та польська історія

[14, с. 115]. Крім того, обов'язковим предметом для викладення в усіх загальноосвітніх закладах, професійних та вчительських семінаріях залишалася релігія. Згідно до законодавства, одна частина навчальних предметів у таких школах мала викладатися польською мовою, інша – мовами національних меншин, але попри це, більшість предметів у загальноосвітніх закладах викладалася польською мовою. Важливим є той факт, що в утравквістичних школах працювали переважно вчителі-поляки, які погано знали українську мову або й взагалі не володіли нею та не мали відповідної фахової підготовки, що відображалось як на якості, так і на результатах навчання школярів.

Усього ж за період так званого адміністративного утравквізму 1922–1924 рр. кількість двомовних початкових шкіл на Волині зросла з 89 до 145, що складало 8% від загальної кількості. Натомість число польських шкіл збільшилось із 543 до 682 (або ж із 48 до 68%) [11, с. 265]. Вказані факти дозволяють зробити висновок, що цей шкільний закон досяг свого призначення та цілком відповідав проголошеній «ендеками» політиці національної асиміляції.

Політика уряду «ендеків» мала значний вплив на розвиток нових тенденцій в освіті національних меншин. Зокрема це стосується Волинського воєводства, більшість населення якого становили представники національних меншин. Згідно до перепису населення 1921 р. переважну кількість населення у регіоні становили українці (983 596 осіб з 1 437 907 усіх жителів воєводства). Другою за чисельністю національною групою були поляки 240 922 осіб, євреї – 151 744 осіб, німці – 24 960 осіб, чехи – 25 405 осіб, росіяни – 9 450 осіб [5, с. 62]. Маємо констатувати, що вказана реформа дала значний імпульс для розвитку приватного шкільництва національних меншин.

Архівні матеріали не дозволяють знайти дані, що підтверджують небажання більшості української молоді навчатися в утравквістичних чи польських школах. Водночас ми можемо зробити такий висновок на основі фактів створення приватних українських навчальних закладів, які фундувалися лише на кошти української громади. Яскравим прикладом у цьому контексті є Луцька українська гімназія – приватний навчальний заклад з українською мовою викладання, який був створений та функціонував на території Волинського воєводства до 1939 р. та став центром національного культурно-освітнього життя українців краю. Загалом у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) на території Волинського воєводства функціонувало всього 3 приватні гімназії з українською мовою навчання, а саме в Луцьку, Рівному та Кременці (нині територія Тернопільської області) [2, с. 72].

Факти вказують, що політика польської влади була спрямована на встановлення різноманітних перешкод на шляху відкриття приватних українських шкіл. Наприклад, відомі випадки маніпуляції законодавчими актами для недопущення на посаду вчителів тих чи інших осіб українського походження [8, с. 52]. Лише завдяки величезним зусиллям української інтелігенції протистояти спробам повної колонізації освіти та асиміляції українського населення відбулись позитивні зрушення у справі розвитку та збереження національних шкіл на Волині.

Досить великою етнічною групою, що проживала на території Волинського воєводства, були євреї. Після проголошення незалежності у 1918 р. Польська держава взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо дотримання прав національних меншин на своїй території. Окремі статті Малоого Версальського трактату гарантували відкриття в Другій Речі Посполитій національних шкіл із мовами викладання національних меншин, зокрема з єврейською. Відповідно до статті 9 цього документу, Польська держава брала на себе зобов'язання фінансувати школи з єврейською мовою викладання, що перебували на утриманні єврейських релігійних гмін [15, с. 214]. Право створювати приватні школи з мовами викладання національних меншин надавала їй березнева Конституція 1921 р.

На Західній Волині у міжвоєнний час функціонували єврейські школи – хедери й талмуд-тори, основний акцент у яких був зосереджений на релігійному вихованні. Однак з початком періоду незалежності Другої Речі Посполитої відбувається процес реорганізації таких навчальних закладів, у результаті чого покладено початок створенню хедерів нового зразка.

Прискорення процедури реформування навчальних закладів єврейських меншин припадало на початок 1919 р. та водночас співпадало з часом набрання юридичної сили Закону про обов'язкову шкільну освіту. Законодавчі нововведення базувалися на тому, щоб до переліку шкільних навчальних програм було включено предмети загальноосвітнього циклу. Так у хедерах нового зразка предмети релігійного спрямування щотижня відводилося від 25 до більше 35 годин, натомість на загальні припадало лише по 12 годин. Варто підкреслити, що викладання предметів релігійної тематики у єврейських хедерах відбувалося виключно мовою ідиш за спеціально розробленими навчальними програмами. У свою чергу, загальні предмети навчали польською мовою відповідно до програм, затверджених Міністерством віросповідань і народної освіти.

Наголосимо, що значна частина хедерів займали не пристосовані для навчального процесу будівлі. У зв'язку з цим, аби не мати проблем з державними органами контролю, такі хедери просто не реєструвались. Тож вони по суті функціонували незаконно. Через це, спираючись лише на офіційну документацію, ми не можемо чітко вказати скільки хедерів було на справді як у міжвоєнній Польщі в цілому, так й на Волині зокрема. З цього приводу дослідник С. Мауерсберг у своїй роботі вказує, що у Другій Речі Посполитій напередодні світової війни існувало понад 550 хедерів, у яких здобували освіту майже 100 тис. єврейських дітей [4, с. 175].

У Польщі євреї, так само як й представники інших національностей, мали можливість вчитися не тільки у релігійних, але також й у світських школах. На Волині у першій половині 1920-х рр. було створено низку державних початкових шкіл спеціально для єврейських хлопців та дівчат. Такі школи одержали побутову назву «шабасувка». У лютому 1923 р. польський міністр освіти видав відповідні вказівки щодо організації навчального процесу та інших видів педагогічної роботи у цих школах [20, с. 75].

Відкриття польським урядом державних шкіл для єврейських дітей підпорядковувалось загальній концепції

«ендеків» стосовно асиміляції національних меншин. Крім, власне спольщення, також було поставлено за мету позбавитись російського впливу на землях Волинського воєводства, адже доволі значна частина місцевих євреїв надалі віддавала перевагу російській мові, вважаючи польську культуру й мову для себе чужою.

У державних навчальних закладах для дітей єврейської національності на викладання юдаїзму (предмету релігії) відводилося по 2 години на тиждень. Це було однією з вагомих відмінностей таких шкіл, чим вони відрізнялися від польських. Державною мовою навчання у так званих шабасувках визначено польську. Варто зауважити, що вже наприкінці 1920-х рр. у переважній більшості єврейських шкіл такого зразка відбулися зміни у функціональних засадах існування. Як наслідок шабасувки були об'єднані з польськими школами та переходили на двомовні, у рамках реалізації закону 1924 р.

Окрім державних шкіл, на території тогочасної Польської держави діяла низка єврейських навчальних закладів приватного типу. Найбільшого поширення набули приватні початкові школи, що існували під протекторатом громадської організації «Центральної єврейської шкільної організації» (ЦЄШО). Ця шкільна організація об'єднувала навколо себе єврейські школи з мовою навчання ідиш, які функціонували за часів Другої Речі Посполитої. Основне стратегічне завдання ЦЄШО полягало у вихованні підростаючого покоління у традиції національної культури єврейської меншини, формування у молоді світського світогляду та популяризації ідей соціалізму [13, с. 168].

Основна увага навчального процесу в школах ЦЄШО приділялася наукам природничого та гуманітарного циклу, натомість викладання предметів релігійного спрямування було відсутнім. У зв'язку з чим дуже часто навчальні заклади ЦЄШО називали світськими школами. Поряд з навчанням у цих школах чимале значення відводилося на фізичну культуру. У процесі дослідження встановлено, що серед учнів такого типу єврейських шкіл 2/3 загальної кількості учнів були дівчата, адже у більшості випадках хлопці здобували освіту саме в хедерах [7, с. 245].

Окрім ЦЄШО освітньою діяльністю займалося товариство «Гарбут», школи якого так само були нерелігійними, підкреслено світськими, але мовою викладання був іврит. Попри брак літератури та вчителів, кількість шкіл «Гарбуту» зростало доволі швидко так, що у 1930-х рр. до них ходило понад 30% всіх учнів єврейських приватних навчальних закладів першого ступеня [13, с. 168].

Як зазначає В. Дмитрук, уже на початку 1930-х рр. товариство «Гарбут» мало на Волині доволі розгалужену мережу власних навчальних закладів: 11 єврейських дошкільних закладів, 48 загальноосвітніх шкіл, дві гімназії (Рівне і Ковель), дві професійні школи (Луцьк, Ковель), а також 20 вечірніх курсів для дорослих, де викладання велося мовою іврит [17, с. 33]. Варто наголосити, що Волинь була регіоном, де івритомовне шкільництво розвивалося чи не найбільш швидкими темпами. У 1934 р. на теренах Волині діяло вже 50 початкових шкіл з мовою викладання іврит, які перебували під патронатом культурно-освітнього товариства «Гарбут» [14, с. 119].

Що стосується середньої освіти, то її єврейська молодь могла здобувати в загальноосвітніх державних, самоврядних і приватних навчальних закладах. Зазначимо, що частка єврейської молоді серед учнів середніх шкіл була доволі високою і становила 18% загальної кількості учнів [4, с. 164].

Більшість єврейських гімназій та ліцеїв у Польській державі були приватними, з польською мовою викладання. Цей факт пояснюється тим, що здобуття середньої освіти польською мовою євреї розглядали як важливий етап підготовки до навчання у вищих навчальних закладах. Тому в початкових школах перевага надавалася вивченню предметів єврейською мовою, а в середніх – польською. Наприкінці 1920-х рр. на території Волинського воєводства діяло вісім приватних єврейських гімназій, у шести з яких навчання велося польською мовою [14, с. 120] Лише у двох гімназіях товариства «Гарбут» (у Ковелі та Рівному), мовою викладання був іврит.

Іншою національною меншиною на Волині, що мала власні навчальні заклади, були росіяни. Російські школи були в основній своїй масами приватними, якими опікувалися громадські організації, зокрема, «Російське товариство добродійності» (РТД). Його головною метою було «надання моральної та матеріальної допомоги польським громадянам російської національності» [6, с. 178] у тому числі й в освітній сфері. З цієї метою Товариство могло створювати власні гімназії, школи і бібліотеки [6, с. 179].

За даними Ю. Крамара, на території Волинського воєводства РТД мало свої осередки у Володимирі (86 членів), Дубно (180 членів), Ковелі (140 членів), Кременці (190 членів), Луцьку (285 членів), Острозі (150 членів) та Рівному (462 члени) [19, с. 233]. РТД опікувалося 7-класною початковою школою у Ковелі (у 1929 р. в ній навчалось 40 учнів), а також приватними російськими гімназіями у Луцьку та Рівному. У 1925 р. в першій з них було 466 учнів, у другій – 287 [19, с. 233].

Серйозну турботу польської влади буквально з перших днів незалежного існування Речі Посполитої викликало питання освіти для німецької національної меншини як в межах держави в цілому, так і на регіональному рівні, зокрема, й на Волині, де за переписом населення 1921 р. мешкало 24 960 німців.

Головним документом, котрий визначав основні положення щодо функціонування німецькомовних закладів освіти, була постанова польського уряду, ухвалена напередодні підписання так званого «Малого» Версальського договору. У ній регламентувалась процедура заснування початкових німецькомовних шкіл. Вказувалося, що німецька громада може створювати власні навчальні заклади, якщо батьки щонайменше 40 дітей, які компактно мешкали в одній або сусідніх місцевостях, висловлять відповідне бажання, оформлене належним чином згідно з усталеною формою [2, с. 85].

Польська влада у своєму ставленні до німецькомовного шкільництва була змушена брати під увагу цілу низку істотних чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру. Так, високий матеріальний рівень німців дозволяв їм своїми силами, навіть без залучення державних коштів, дбати про заснування власних освітніх закладів. Крім того, сусідня Німеччина постійно тримала в полі зору долю своїх одноплемінників, що

після завершення Першої світової війни опинилися у новоствореній польській державі, періодично використовуючи їх як один з інструментів тиску на офіційну Варшаву. Особливо помітним це стало після приходу до влади Гітлера, який на словах дбаючи про захист національно-культурних інтересів фактично залякував і шантажував польське керівництво. І нарешті, стан німецькомовного шкільництва в Польщі впливав на вирішення проблеми польськомовного шкільництва у Німеччині [4, с. 126].

Попри наведенні чинники, протягом усього міжвоєнного двадцятиліття помітною була чітка лінія польської влади до неухильного зменшення кількості німецьких шкіл у Польщі. Наприклад, якщо у 1921 р. у Польщі функціонувало майже 1600 державних німецькомовних шкіл, то у наступному році їх стало трохи більше 1100 [4, с. 127]. Однією з причин такого зменшення був активний виїзд німців з Польщі до Німеччини у першій половині 1920-х рр. [3, с. 87].

Прикметною особливістю був брак фахівців-педагогів. Найчастіше громада самостійно вибирала зі своїх членів найбільш підготовлену особу, якій довіряли виконання вчительських обов'язків. Так, у 1921 р. серед 17 педагогів німецької школи у селі Тучин Рівненського повіту відповідну професійну освіту мали тільки три особи [1, с. 138].

Таким чином, до кінця 1930-х рр. державні школи з німецькою мовою викладання у Польщі знаходилися на межі зникнення. Якщо у 1922/1923 навчальному році їх налічувалося, як вже було вказано, понад 1100, то у 1937/1938 навчальному році залишилося лише 160. Так само скорочувалася і кількість учнів. У 1922/1923 навчальному році їх було понад 83 тис. чол., у 1937/1938 навчальному році – трохи більше 21 тис. чол. [21, с. 117].

Відносно стабільним було становище так званих канторських шкіл, котрі перебували з одного боку під контролем протестантської церкви, а з іншого – під наглядом шкільної адміністрації в регіоні. На думку лютеранських священників, які опікувалися цими школами і трактували їх як релігійні освітні заклади, їхньою основною задачею була підготовка дітей до першого причастя. Саме звідси походить ще одна, досить розповсюджена, назва цих установ – конфірмаційні школи [6, с. 176].

Школи перебували у віданні місцевих пасторів, котрі власне й підбирали людей для призначення на вчительські посади, контролювали хід навчального процесу, екзамінували учнів напередодні причастя. Початково священники повинні були кожного року отримувати від Волинського кураторіуму дозвіл на функціонування канторської школи. Однак, після 1927 р. такий дозвіл став видаватися на безстроковий термін [1, с. 142].

Офіційно навчання у німецьких школах розпочиналося у вересні і завершувалося в травні (9 місяців). Однак, на практиці учні вчилися значно коротший термін – від листопада до квітня (5–6 місяців), оскільки були змушені допомагати своїм батькам займатися сільським господарством, особливо під час весняних і осінніх польових робіт [1, с. 143]. Вчилися п'ять днів на тиждень (з понеділка по п'ятницю) від ранку до обіду, так що загальна тривалість робочого часу становила

на тиждень 32 години. Єдиної спільної програми для канторських шкіл не існувало, у кожному закладі вони могли суттєво відрізнятись. Також відчутно бракувало підручних, методичних матеріалів, різноманітного шкільного приладдя.

Ще однією національною меншиною, яка проживала на території Волинського воєводства, були чехи. Однак, внаслідок невеликої їх кількості освітні проблеми не набули тут особливої гостроти. Тим більше, що волинські чехи демонстрували цілковиту політичну лояльність стосовно польської держави і охоче йшли на співпрацю з адміністрацією. Крім того, долею своїх одноплемінників турбувався й чехословацький уряд. Так, наприклад, у 1923 р. питання чеського шкільництва на Волині стояли на порядку денному чесько-польських переговорів [10, с. 88].

Завдяки позитивному ставленню з боку польської адміністрації та енергійній просвітницькій роботі самої громади кількість чеських шкіл на Волині (на відміну від німецьких, скажімо) початково зростала. Так, у 1922/23 навчальному році у воєводстві діли майже 40 початкових чеських шкіл [9, с. 145], але вони охоплювали менше половини дітей шкільного віку [9, с. 145] тому, що серед чехів досить поширеним явищем була домашня освіта.

Чехи мали тільки початкові школи, власних закладів середньої освіти у них не було, а тому заради отримання атестату зрілості доводилося далі продовжувати навчання у польських гімназіях або ліцеях. Проте, у сфері вищої освіти волинські чехи явно віддавали пріоритет не польським, а чехословацьким університетам. Загалом таких осіб було небагато. За інформацією польського дослідника З. Тобіянського у міжвоєнне десятиліття серед волинських чехів лише 60 людей завершили середні навчальні заклади, і тільки 15 – вищі [9, с. 144].

Від середини 1920-х рр. становище чеських шкіл почало погіршуватись, оскільки польська влада взяла курс на поступове їх закриття або перетворення на утраквістичні заклади, спираючись при цьому на норми закону 1924 р. про шкільництво національних меншин. Так, у 1924 р. чехословацький посол у Польщі В. Гірша інформував Прагу про те, що на Волині польська влада ліквідувала 30 чеських шкіл. У 1925 р. чеських шкіл у воєводстві залишилося тільки 10 [10, с. 89]. Внаслідок закриття шкіл чимало педагогів стали безробітними.

У квітні 1925 р. було підписано польсько-чехословацький міждержавний договір. Це позитивно вплинуло на ситуацію з чеськими школами на Волині, оскільки обидві сторони взяли на себе взаємні зобов'язання дбати про дотримання прав національних меншин, зокрема, у сфері їх культурно-освітнього розвитку. Статті 16–22 угоди були присвячені питанням створення початкових шкіл для чеських дітей у Польщі. У них, зокрема, йшлося: «Сторони зобов'язуються дозволити в тих шкільних округах, де не було умов для організації державних початкових шкіл, існування приватних шкіл із мовою викладання тієї чи іншої меншини. Польський уряд надаватиме всляке сприяння приватним школам з чеською мовою викладання на Волині» [10, с. 90]. Офіційна Варшава пообіцяла фінансувати чеські школи, забезпечувати їх чеськомовними педагогічними кадрами, підручниками, посібниками, різноманітним приладдям [9, с. 141].

Зіткнувшись з проблемою скорочення державних шкіл, активісти чеської громади на Волині звернули свою увагу на створення широкої мережі власних приватних навчальних закладів. Найбільш помітний внесок у цьому плані зробили члени заснованої у липні 1923 р. організації «Чеська шкільна матиця» (ЧШМ). Основною метою її діяльності, згідно зі статутом, була «підтримка освіти серед чеського населення Волинського воєводства» [22, с. 49]. Товариство власним коштом утримувало початкові школи, організовувало курси для дорослих, друкувало навчальну літературу. ЧШМ, центральний осередок якої знаходився у Луцьку, мало свої філіали у Горохівському, Дубенському, Здолбунівському, Ковельському, Луцькому та Рівненському повітах, де функціонували чеські сільські бібліотеки, публічні читальні, освітні гуртки. У 1931 р. у Волинському воєводстві діяло понад 50 гуртів та 20 бібліотек «Чеської шкільної матиці», членами якої було майже 2 тис. осіб [22, с. 75].

Підсумовуючи зазначимо, що ситуація з освітою у найбільших національних меншинах, що проживали на території Волинського воєводства, відрізнялась. Ця диференціація загострилась після прийняття в 1924 р. законів С. Грабського, коли внаслідок легалізованого державного курсу на ополячення завдання підтримки національного шкільництва лягло на плечі національних меншин. Це обумовило розширення мережі приватних шкіл, кількість яких та матеріальне становище безпосередньо залежало від фінансової спроможності громад. У найбільш вираженому становищі опинилися німці внаслідок заможності етнічної меншини, яка була здатна самостійно фінансувати навчальні установи, та чехи – через наявність титульної держави, яка дбала про їх права шляхом укладання міждержавних угод з Другою Річчю Посполитою, що стосувалися і галузі освіти.

Список використаних джерел

1. Cichocka-Petrzycka Z. *Żywioł niemiecki na Wołyniu*. – Warszawa, 1933. – 168 s.
2. Iwanicki M. *Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918–1939*. – Siedlce: Wydawnictwo uczelniane Wyższej szkoły pedagogicznej w Siedlcach, 1975. – 272 s.
3. Iwanicki M. *Polityka oświatowa w szkolnictwie niemieckim w Polsce w latach 1918–1939*. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978. – 436 s.
4. Mauersberg S. *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939*. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Ossolineum, 1968. – 230 s.
5. *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie*. – Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1926. – T. XXIII. – XV, [1], 229 s.
6. Stankiewicz R. *Prawne podstawy działalności szkolnictwa dla mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej // Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1900–1939*. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – S.169–181.
7. Dachówna D. *Szkolnictwo hebrajskie w Polsce // Sprawy Narodowościowe*. – 1935. – №3–4. – S.245–268.
8. Syryk M. *Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo*. – Wrocław: Krynica desing studio, 1996. – 186 s.
9. Tobjański Z. *Czesi w Polsce*. – Kraków: Towarzystwo społeczno-kulturalne Czechów i Słowaków w Polsce, 1994. – 234 s.
10. Tomaszewski J. *Czeska oświata na Wołyniu przed rokiem 1939 // Przegląd Humanistyczny*. – 1995. – №6. – S.87–98.
11. Torzecki R. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1989. – 465 s.
12. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 1924, Nr.79, poz. 766.
13. Wasiluk J. *Szkolnictwo Żydowskie w Drugiej Rzeczypospolitej // Pogranicze. Studia Społeczne*. – 1993. – T.3. – S.163–183.
14. Wróblewska U. *Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP // Nauka*. – 2011. – №2. – S.109–124.
15. Zieliński K. *Szkolnictwo żydowskie w Polsce w latach 1918–1939 // Almanach Historyczny*. – Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2003. – T.5. – S.211–257.
16. Гетьманчук М. П. Реалізація умов VII статті Ризького договору в політиці польської держави на західноукраїнських землях у 1921–1939 рр. // *Військово-науковий вісник Військового інституту при Національному університеті «Львівська політехніка»*. – Львів, 2000. – Вип.2. – С.20–37.
17. Дмитрук В. *З історії єврейського громадського життя на Волині у міжвоєнний період (1921–1939) // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в ХХ ст.: / редкол.: Г. Аронов [та ін.]*. – К.: Інститут юдаїки, 2002. – С.33–41.
18. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. *Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів*. – Львів: Видавництво Національного університету ім. І. Франка, 2002. – 759 с.
19. Крамар Ю. В. *Національно-культурна та релігійна політика урядів Польщі на Волині (1921–1939 рр.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка*, 2015. – 536 с.
20. Крамар Ю. В. *Шкільна освіта на Волині у міжвоєнний період (1919–1939 рр.) // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: історичні науки*. – Луцьк, 2010. – Вип.1. – С.72–77.
21. Надольська В. *Німці на Волині: етапи розвитку діаспори і сучасне національно-культурне відродження // Етнічна історія народів Європи*. – К., 2004. – Вип.16. – С.114–119.
22. Шульга С. *Чеське шкільництво на Волині у міжвоєнний період // Česká matice školská. Чеська загальноосвітня школа / упоряд. Л. Й. Младанович, С. Г. Краатофіл, С. А. Шульга*. – Луцьк: Твердиня, 2008. – 112 с.

References

1. Cichocka-Petrzycka Z. *Żywioł niemiecki na Wołyniu*. – Warszawa, 1933. – 168 s.
2. Iwanicki M. *Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918–1939*. – Siedlce: Wydawnictwo uczelniane Wyższej szkoły pedagogicznej w Siedlcach, 1975. – 272 s.
3. Iwanicki M. *Polityka oświatowa w szkolnictwie niemieckim w Polsce w latach 1918–1939*. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978. – 436 s.
4. Mauersberg S. *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939*. – Wrocław; Warszawa; Kraków: Ossolineum, 1968. – 230 s.
5. *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie*. – Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1926. – T. XXIII. – XV, [1], 229 s.
6. Stankiewicz R. *Prawne podstawy działalności szkolnictwa dla mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej // Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1900–1939*. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. – S.169–181.
7. Dachówna D. *Szkolnictwo hebrajskie w Polsce // Sprawy Narodowościowe*. – 1935. – №3–4. – S.245–268.
8. Syryk M. *Ukraińcy w Polsce 1918–1939. Oświata i szkolnictwo*. – Wrocław: Krynica desing studio, 1996. – 186 s.
9. Tobjański Z. *Czesi w Polsce*. – Kraków: Towarzystwo społeczno-kulturalne Czechów i Słowaków w Polsce, 1994. – 234 s.
10. Tomaszewski J. *Czeska oświata na Wołyniu przed rokiem 1939 // Przegląd Humanistyczny*. – 1995. – №6. – S.87–98.
11. Torzecki R. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1989. – 465 s.
12. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 1924, Nr.79, poz. 766.
13. Wasiluk J. *Szkolnictwo Żydowskie w Drugiej Rzeczypospolitej // Pogranicze. Studia Społeczne*. – 1993. – T.3. – S.163–183.
14. Wróblewska U. *Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych, grup etnicznych i wyznaniowych*

zamieszkujących Kresy Wschodnie w II RP // Nauka. – 2011. – №2. – S.109–124.

15. Zieliński K. Szkolnictwo żydowskie w Polsce w latach 1918–1939 // Almanach Historyczny. – Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2003. – T.5. – S.211–257.

16. Get'manchuk M. P. Realizacja umów VII statti Ryz'kogo dogovoru v polityci pol's'koi' derzhavy na zahidnoukrai'ns'kyh zemljah u 1921–1939 rr. // Vijs'kovo–naukovyj visnyk Vijs'kovogo instytutu pry Nacional'nomu universyteti «L'viv's'ka politehnika». – L'viv, 2000. – Vyp.2. – S.20–37.

17. Dmytruk V. Z istorii' jevrejs'kogo gromads'kogo zhyttja na Volyni u mizhvojenyj period (1921–1939) // Dolja jevrejs'koi' duhovnoi' ta material'noi' spadshhyny v XX st.: / redkol.: G. Aronov [ta in.]. – K.: Instytut judai'ky, 2002. – S.33–41.

18. Zashkil'njak L. O., Krykun M. G. Istorija Pol'shhi. Vid najdavnishyh chasiv do nashyh dniv. – L'viv: Vydavnyctvo Nacional'nogo universytetu im. I. Franka, 2002. – 759 s.

19. Kramar Ju. V. Nacional'no–kul'turna ta religijna polityka urjadiv Pol'shhi na Volyni (1921–1939 rr.): dys. ... d–ra ist. nauk: 07.00.02; L'viv. nac. un–t im. I. Franka. – L'viv, 2015. – 536 s.

20. Kramar Ju. V. Shkil'na osvita na Volyni u mizhvojenyj period (1919–1939 rr.) // Naukovyj visnyk Volyn's'kogo derzhavnogo universytetu imeni Lesi Ukraï'ny. Serija: istorichni nauky. – Luc'k, 2010. – Vyp.1. – S.72–77.

21. Nadol's'ka V. Nimci na Volyni: etapy rozvytku diaspory i suchasne nacional'no–kul'turne vidrodzhennja // Etmichna istorija narodiv Jevropy. – K., 2004. – Vyp.16. – S.114–119.

22. Shul'ga S. Ches'ke shkil'nyctvo na Volyni u mizhvojenyj period // Česká matice školská. Ches'ka zagal'noosvitnja shkola / vprorjad. L. J. Mladanovych, S. G. Kratofil, S. A. Shul'ga. – Luc'k: Tverdnyja, 2008. – 112 s.

Volontyr O. O., Ph.D. student, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), olena_0207@ukr.net

Organizational principles of education of ethnic minorities in the Volyn province in the first half of the 1920s

The article discusses the organization of educational process for ethnical minority in the Volyn province in the period of «national democracy» of the Second Polish Republic. It was solved the question of educational policy of the government of national democrats and the essence of Stanislaw Grabski's education law (1924). The author illustrates the course of a school plebiscite and the fate of bilingual (ultracvistic) schools and their impact on the education of ethnic minorities. The article reflects the main trends of the education of the largest national minorities in Volyn province, namely, Jews, Russians, Germans and Czechs. The main content of the educational policy of the Polish government in the territory of the Volyn province in the early 1920s. The author submits studies of the leading trends in the development and functioning of educational institutions, where at that time children of national minorities received special education. The place of education in the system of implementing the state policy of the Polish state in the first half of the 1920s.

Keywords: education, law, the Second Polish republic, Volyn province, national minority, schools.

* * *

УДК 94(477)

Гуменюк В. В.,
аспірантка, Національний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), elementarry@gmail.com

ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ СЕЛЯНСТВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1920–Х РР.)

На основі джерел та літератури здійснено аналіз та подано комплексну характеристику політичних настроїв національних меншин Українського Півдня в другій половині 1920–х рр. Виявлено чинники, які впливали на формування негативного ставлення етноспільнот до радянської влади в особі її представників у національному селі. Показано особливості сприйняття населенням національних районів степової України радянських виборчих кампаній. Охарактеризовані домінуючі вияви протестної поведінки національних меншин південноукраїнського регіону в умовах насадження комуністичною верхівкою власної моделі громадсько–політичного життя.

Ключові слова: національна меншина, Південь України, політичні настрої, радянська влада, вибори.

Розпізнаючи у деяких національних меншинах Півдня України одного з головних ворогів комуністичного будівництва, радянське керівництво упродовж міжвоєнного періоду ретельно слідкувало за їх реакцією на запроваджувані партією зміни у житті країни. Саме тому в звітах з обстеження місцевостей південноукраїнського регіону із компактним проживанням населення неукраїнського національного складу, що були складені у другій половині 1920–х рр. окремий пункт присвячувався оцінці ставлення жителів до представників та органів влади а також насаджених державою громадських об'єднань.

Неприхильне, навіть вороже ставлення у жителів національного села сформувалося відносно КНС. Будучи опорою більшовиків на селі комнезами користувалися низкою державних пільг та претендували на частину вилученого в односельців продовольства. Тому, декласовані, соціально дезорієнтовані елементи, які входили до організації переважно з меркантильних міркувань, у більшості сільських мешканців, окрім відрази, не викликали інших почуттів [8, с. 120]. У німецькому середовищі КНС не користувався прихильністю ще й тому, що структуру цієї громадської організації пронизувало «куміство та протекціонізм» [9, с. 124]. Не могло додати авторитету організації і негідне поведження її окремих представників із оточуючими у побуті. У болгарському селі Радолівка Коларівського району влітку 1930 року один з членів КНС, напившись горілки, вчинив дебош – сіпав за бороди статечних людей та лаяв односельчан [5, с. 142]. Під час виборів 1927 року єврейські середняки одного із сіл на Маріупольщині нарікали на КНС, що «той уже вибрав склад ради, а нам доведеться лише погодитися із його думкою» [14, арк. 20]. Подекуди не тільки населення, але й місцева влада недолюбувала членів громадського об'єднання незможників. У 1928 році представник КНС однієї з єврейських колоній Сталіндорфського району пояснював недодачу йому посівного матеріалу особистими симпатіями голови сільради [5, с. 58].

Меноніти сприймали у негативному світлі діяльність радянських громадських об'єднань, схожа участь спіткала і комуністичну партію. Членами КП(б)У була мізерна кількість менонітів, переважно вчительство [11, с. 66]. Антикомуністичні переконання були зумовлені релігійним світоглядом етноконфесійної групи, а також, частково, наслідками політики «воєнного комунізму», яку практикували місцеві партійні керівники [12, с. 90]. Заборона організувати сільбуди і хати–читальні у яких політпросвіта здійснювалася б німецькою мовою та переселення російських сімей у будинки розкуркулених колоністів на початковому етапі становлення радянської влади у південноукраїнському регіоні наперед визначили негативне ставлення менонітів до більшовицьких починів [16, арк. 186]. Населення менонітських колоній за активної підтримки «Союзу голландських вихідців на Україні» та духовенства бойкотувало членів громади, які наважувалися вступити до радянських громадських об'єднань [12, с. 90]. Існували випадки коли дітей, які виявляли бажання увійти до складу піонерорганізації, фізично карали батьки [3, с. 174]. Незважаючи на спроби менонітів паралізувати роботу комсомольських осередків, які діяли у найбільших колоніях, це все ж